

het Eifelgebied, zoals maalstenen, vijzels en aardewerk. Het eigen gebied leverde zout, leer, wol, bijenwas, laken en ijzerwaren zoals bijlen en sleutels gemaakt van Veluws erts. Grote hoeveelheden munten, maatgewichten en sieraden getuigen van een bloeiende handel en nijverheid. Via haar handelscontacten met het Deense Haithabu en het Zweedse Birka droeg Dorestad bij aan de kerstening van Scandinavië. Na 850 raakte de stad in verval, waarbij de verandering van de rivierlopen een grotere rol speelde dan men vroeger aannam.

Het laat-Romeinse castellum (= kleine Romeinse versterking) in Utrecht blijkt in de zevende eeuw nog in gebruik te zijn geweest onder de Merovingische koning Dagobert (629-639). Uit deze periode dateerde een oud Frankisch kerkje dat door Willibrord herbouwd werd en dat hij aan Sint Maarten wijdde. Van de kerken op het Domplein is de Sint-Salvator, gesloopt tijdens de reformatie, de enige die door Willibrord gesticht is. Waarom de Sint-Maarten al spoedig de Sint-Salvator in belang overtrof, is nog onduidelijk.

Pas na de achteruitgang van Dorestad groeide Utrecht uit tot het belangrijkste machtscentrum van de Noordelijke Nederlanden. Willibrords opvolger Bonifatius (672-754) verdedigde doeltreffend de rechten van de Utrechtse zetel tegen de aanspraken van de Keulse bisschop, waardoor Utrecht zijn politieke en kerkrechtelijke zelfstandigheid kon handhaven. Willibrords aandacht betrof vooral het klooster van Echternach, waar hij ook begraven ligt.

Voor de niet-historici onder de lezers en gebruikers van deze catalogus zou een verklarende woordenlijst geen overbodige luxe zijn. Specifiek middeleeuwse termen en begrippen zoals 'Investituurstrijd', het 'Concordaat van Worms' en 'immunitet', vragen om nadere uitleg. Voor de niet-Latinisten blijft het gissen wat er met 'fibulae' en 'gouden aurei', die elders weer 'gouden solidi' heten, bedoeld wordt. Het is jammer dat een overzichtskaartje van het Merovingische en Karolingische Rijk in de catalogus ontbreekt. De zeer kloeke literatuurlijst van dit boek is helaas minder toegankelijk voor de niet-specialisten onder de lezers.

Afgezien van deze details verdienen samenstelster en uitgever alle lof voor dit vlot geschreven, schitterend geïllustreerde boek over Willibrord en het prille begin van de christelijke beschaving in ons land. Aanbevolen voor allen die de tentoonstelling gemist hebben.

Hubert M. P. Arts

Frits van Oostrom, *Maerlants wereld* (Amsterdam: Prometheus, 1996, 563 biz., ISBN 90 5333 442 4, f 79,50 (gebonden, vakeditie); ISBN 90 5333 441 6, f 49,50 (paperback, leeseditie)).

Herhaaldelijk is de lof van *Maerlants wereld* gezongen, en terecht. Van Oostrom is een benadigd auteur die zich niet door zijn gaven laat verblinden. Hij schuwt de worsteling met weerbarstige bronnen niet, noch laat hij zich door lacunes ontmoedigen. Vanaf Maerlants eersteling *Alexanders geesten* tot en met zijn zwanezang *Vanden lande van Oversee* worden tekst en context van Maerlants werk voortdurend met elkaar in relatie gebracht ter verheldering van het begrip voor wat mogelijkwerijs zoiets als aspecten van de historische werkelijkheid zijn geweest. Hoe vreemd het ook moge klinken, ondanks de overvloed van Maerlants literaire productie is wat in *Maerlants wereld* over Maerlant zelf wordt beweerd grotendeels op veronderstellingen gestoeld. De verlokkingen tot fantastische vertellingen blijken meteen al in het begin van het boek waar het gesol rond het vermeende graf van de poëet wordt verhaald; wat het boek betreft eindigt de verleiding tot ongeremde associatie met een zekere Jacob van Brugge, omstreeks 1300 als monnik in het klooster Egmond missen verzorgend ter nagedachtenis van de Hollandse graven Floris V en Jan I.

Het is moeilijk een boek als dit op wetenschappelijke merites te wegen. Het is in twee versies verschenen, de ene als ongeannoteerd publieksboek, de andere met verwijzingen. Die laatste versie getuigt overigens evenzeer als de eerstgenoemde versie van editoriale notenangst: de

verantwoording achterin gaat lopende de tekst per onderwerp. Dat is op zichzelf een bruikbaar procédé, maar toch wat lastig te hanteren. Dat de auteur een publieksboek voor ogen stond, heeft zijn gevolgen voor het betoog. Ik ga niet in discussie omtrent het wetenschappelijk karakter daarvan, want wat te berde wordt gebracht is onmiskenbaar verantwoord en vrijwel steeds controleerbaar. Als echter wordt gesuggereerd dat Maerlant op een bepaalde manier in een bepaald milieu is opgegroeid met bepaalde percepties van scholing en wetenschapsbeoefening en dat alles wordt uitgelegd, dan is dat voor de enigszins ingewijde mediëvist geen nieuws, maar opgefriste kennis. Wat die mediëvist betreft gaat het dan om min of meer positieve waardering voor de wijze waarop dat alles wordt uiteengezet. Welnu, daarover niets dan lof. Dat wil niet zeggen dat de uitleg steeds de kern treft. In zijn toelichtingen van *Der naturen bloeme* brengt Van Oostrom de struisvogel ter sprake en refereert hij aan de gewoonte om struisvogeleieren in kerken op te hangen als reliekhouders (213). Dat laatste is onjuist; de eieren verwijzen naar de Opstanding en de betekenis daarvan voor ons sterfmenselijk heil — dus niet naar de Onbevleete Ontvangenis zoals veelvuldig wordt beweerd — wat als zodanig dus rechtstreeks aan Pasen kan worden gekoppeld'.

Van Oostrom is ervan overtuigd dat Maerlant is opgegroeid in het Westvlaamse milieu van cisterciënzer en stads-kerkelijke geleerdheid. De abdijen van Ter Doest en Ter Duinen en de kapittelschool van Sint Donaas te Brugge waren de intellectuele broedplaats voor de drietalig opgevoede Maerlant. Dusdoende werd hij uitstekend voor zijn indrukwekkende productie bewerktuigd. Het is dan toch wel wat onthutsend te merken dat Maerlant desondanks geen weg wist met *Charlemeine* als aanduiding voor Karel de Grote (339): hij had niet door dat het de verfransing van *Carolus Magnus* was. Hoe overtuigend Van Oostrom de jeugdgeschiedenis ook etaleert, twijfels blijven knagen. Een noordelijker herkomst lijkt me nog steeds niet uitgesloten — allerlei opmerkingen over Maerlants *habitat* (216) en zijn hoedanigheid als 'man van het water' (193) blijven dan even valide —, een standpunt dat rond het midden van de vorige eeuw onder anderen is uitgedragen door de — in Van Oostroms ogen 'chauvinistische' — Dordtse letterkundige Buddingh'. Hoewel Van Oostrom Buddingh' prijst voor zijn inzicht in het belang van de connectie tussen Maerlant en Aleide van Avesnes, moet hij weinig van hem hebben. Buddingh' moge wat te wild om zich heen hebben geslagen, een formulering als dat hij 'malligheden' zou hebben 'uitgevent' gaat mij toch wat al te ver (120).

Zonder Vlaamse connecties ten aanzien van Maerlants jonge jaren te willen uitsluiten, lijkt het toch zaak deze achtergrond in nauwer verband te plaatsen met de relatie van Maerlant tot Aleide van Avesnes, Albrecht van Voome en de Hollandse grafelijkheid. Een opdracht voor het her-vertellen van de *Alexandreis* — Maerlants *Alexanders geesten* — kwam natuurlijk niet zomaar uit de lucht vallen. Van Oostrom veronderstelt een nauwe verstandhouding tussen de weduwe en de dichter (dan als 'tonsuurklerk' betiteld), leeftijdsgenoten immers en meer dan vrienden wellicht. In dat verband treft de dichtregel *die scone die mipeisen doet* en vraagt men zich af wat Maerlant daarmee bedoelde. Van Oostrom zoekt het in peinzen, nadenken, maar ik ben meer geneigd dichter bij het woord te blijven en *pelsen* als *pesen* (vgl. 'pezen') in de zin van zwoegen te lezen²; inderdaad, geen 'romantisch mijmeren' (122).

Maerlant en Aleide waren beiden doortrokken van ontzag voor het Rooms-koningschap van de Hollandse graaf Willem II. Het gaat mij echter te ver (en niet alleen vanwege de wat gezochte toespeling in de omschrijving zelf) om over de gevolgen van de dood van Willem II te schrijven 'kroon verloren, rampspoed geboren' (131). De ontijdige dood van de graaf heeft voor heel wat onrust in Holland gezorgd, maar niet vanwege de kroon die toen in het moeras verzonk. Het koningschap blijft een rode draad door het boek, zoals het ook het leven van de andere protagonist daarvan, de Hollandse graaf Floris V, voortdurend zou hebben begeleid. Voor laatstgenoemde blijft dat natuurlijk de vraag omdat we daarover vrijwel niets weten,

maar de suggestie blijft aantrekkelijk. De wijze waarop met het koningschap in het boek is rondgesprongen toont mijns inziens meteen ook een bezwaar tegen de betoogtrant van Van Oostrom, namelijk de nadrukkelijke herhaling. Het zou volgens mij veel effectiever zijn geweest wanneer dat koningschap met alle binnen het kader van het boek relevante aspecten in een aaneengesloten en samenhangend betoog zou zijn behandeld.

Terecht plaatst Van Oostrom *Alexanders geesten*, *Historie van den Græle* en *Torec* als drieluik in samenhang met het koningschap, met in het verlengde daarvan de *Historie van Troyen* (134). Ik betwijfel echter de juistheid van de opmerking van Van Oostrom dat het koningschap van Priamus te Troje 'volgens middeleeuwse opvattingen' werd beschouwd als de 'grootste heerschappij...die...de aarde had gekend'. Verderop in het boek, bij de behandeling van de *Heimelijkheid der Heimelikheden* wordt uitgebreid ingegaan op de vorstelijke ethiek (238-251, vgl. 279-291), wat mij meteen deed denken aan de invloed van de Nicomachische Ethiek van Aristoteles, een geschrift dat in die tijd sterk in de aandacht kwam. Nergens wordt van dat geschrift gewag gemaakt, noch wordt gezinspeeld op een mogelijke relatie tussen Maerlants perceptie en die van Brunetto Latini tijdens diens verblijf in het Noordfranse Atrecht omstreeks 1260 terwijl diens *Trésor* wel wordt vermeld als handschrift voor Gwijde van Dampierre, de schoonvader van Floris V (442)³.

Van Oostroms meeslepende tekst ontlokt doorlopend commentaar, wat voor mij overigens een superieur genot van lezen impliceert. Allereerst geldt dat een associatie mijnerzijds, mede in het verlengde van wat Van Oostrom over Maerlants jeugd heeft verondersteld. Eenmaal op het pad der hypothese aan de hand van het oeuvre zelf, zou ik me hebben kunnen voorstellen dat de intellectuele en emotionele carrière van Maerlant in een gelijksoortig perspectief zou zijn geplaatst. Ik ben dan geneigd te veronderstellen dat Maerlant vanuit zijn start binnen het cisterciënzer milieu in zijn later leven is geëvolueerd tot de denkwereld der bedelorden en dan met name tot die van de franciscanen. Af en toe schemert zoiets in het betoog van Van Oostrom door, maar de gedachte als zodanig wordt niet uitgewerkt. Aangaande Maerlants vertaling van de levensbeschrijving van Franciscus van Assisi valt het me overigens op dat Van Oostrom nergens gewag maakt van Bonaventura als auteur daarvan (vgl. 230).

Van geheel andere aard is een opmerking naar aanleiding van de naam Jacob. Van Oostrom memoreert hoe Maerlant in zijn *Rijmbijbel* naar aanleiding van aartsvader Jacob even stilstaat bij de Hebreeuwse betekenis van die naam: *verwinre* of *supplantere*, wat volgens Van Oostrom zoveel betekent als respectievelijk winnaar en oplichter (54). Het deed me denken aan de kwalificatie van de apostel Jacobus Maior, die eveneens *supplantator* (letterlijk: 'beentje lichter') werd genoemd, niet echter in de wat dubieuze betekenis waartoe Van Oostrom neigt, maar juist om aan te duiden dat hij door zijn prediking afgodendienst, bijgeloof en dwalingen had uitgebannen, met andere woorden: hij had zijn bekeerlingen op het juiste been gezet.

Van Oostrom gaat helemaal voorbij aan Maerlants aandacht voor de Jacobustraditie waaruit dit voorbeeld stamt, terwijl zijn held toch duidelijk blijkt geeft van affectie tot die verhalen over de apostel Jacobus wiens stoffelijke resten door heel Latijns-christelijk Europa in Noordwest-Spanje werden vereerd. Zo vult Maerlant zijn voorbeeld Vincentius van Beauvais aan waar hij Jacobus' martelaarschap meldt (*Spiegel A»/onae*, I, viii, l 17-122). Het veronachtzamen van de Jacobustraditie verklaart het zwijgen over de zogenaamde *Kroniek van Turpijn* waar Van Oostrom kond doet van Maerlants 'uitmesten van de augiasstal die de materie rond Karel de Grote vormde' (339). Maerlant verzet zich dan wel fel tegen *borderers* oftewel broddelaars, maar hij slikt — het zij gezegd: op gezag van zijn voorbeeld Vincentius van Beauvais — het hele verhaal van die roemruchte kroniek voor zoete koek, terwijl dat alles alleen maar was bedoeld als propaganda voor de Spaanse Jacobuscultus.

Alom wordt Van Oostrom als literator gewaardeerd en laat geen misverstand ontstaan: ook

door schrijver dezes. De aandacht voor de vormgeving van de opbouw van het geheel en voor de verwoording van het betoog, is kenmerkend voor dit schitterende boek. De zorgvuldigheid en consequentie waarmee het hele gebouw is opgetrokken is één lang compliment voor de ordenende meester. Daar loeren echter meteen ook de gevaren van gekunsteldheid of opzettelijkheid. Een paar voorbeelden in volgorde van opkomst in het boek: Kunnen 'beelden slingeren als wingerd rond de lof' (71)? Is de constatering: 'reeds de middeleeuwen kenden de samenhang tussen open beurs en dichte dijk' geestig of flauw (90)? Is twee *keer fine fleur* niet een keer te veel (97 en 131)? Mag Jacob een 'man voor velerlei seizoen' worden genoemd (98)? Moeten wij verwrongen uitdrukkingen als 'werkendeweg' (121, 134) of 'vertaalslag' (215) van een stilist als deze accepteren? Kan over het Hollandse streven Zeeland Bewesterschelde onder direct beheer te krijgen worden geschreven dat 'Holland het [nl. Zeeland] reeds lang onder eigen *horigheid* trachtte te brengen' (123)? Hoe irritant is de slogan 'een edelsteen per dag houdt de dokter op afstand' (175)? Wat betekent 'morganatisch kunst- en vliegwerk' in relatie tot toverdrankjes en begeerde minnaars en is een 'grande parade van geleerde zegsmannen' toelaatbaar (212)? Hoe te oordelen over zinspelingen als 'ontdekking der wereld' (vrij naar Burckhardt; 160) of 'tussen angsten en ambities' (vrij naar 'tussen angst en emotie', waarmee H. P. H. Jansen eens de leefwereld van Maerlants bijna-tijdgenoot Emo van Wittewierum karakteriseerde; 210)? Tot slot in dit verband een citaat waarvan de bewoording mij te overdreven voorkwam: 'Men zag de dromen niet als de verbrandingsovens van de persoonlijke herinneringen of als stuwmeren van het onderbewuste, maar eerder als verrekijkers naar de occulte toekomst' (164). Ergernis te meer, omdat de gememoreerde verrekijker nog geen halve bladzijde later nog eens als aanduiding van *oneiromantie* (droomduiding; betekenis niet in mijn Van Dale van 1984) wordt gehanteerd.

Het is logisch dat in een boek van deze omvang bepaalde woorden herhaaldelijk voorkomen of dat iets meermalen wordt opgemerkt. Meestal is dat niet erg, maar af en toe vallen herhalingen op. Dat is voor mij het duidelijkst in het veelvuldig hanteren van 'ook', waarbij p. 182 onmiskenbaar de kroon spant: daar komt dat woordje niet minder dan acht keer voor. Nog een paar voorbeelden van andere aard. De herhaalde referentie aan het inderdaad opvallende halve jaar dat Maerlant voor zijn *Alexanders geesten* nodig heeft gehad is mij wat te veel van het goede (103 (3x), 114). Opmerkingen over de problematische hanteerbaarheid van *Der naturen bloeme* (mede in verband met het Latijnse origineel) keren te vaak terug (169, 209, 215, 216, 217) en het tot twee keer toe uitleggen van de betekenis van *capitonius* (*zeehase*) is niet functioneel (193, 216).

Een boek als dit kan niet anders dan bewondering wekken. De intellectuele rijkdom brengt de lezer ertoe het betoog kritisch te volgen en de inhoud daarvan telkens aan andere referentiekaders te toetsen. Het boek is voor een historicus een mer à boire, want 'de geschiedenis is de spil waarom het werk van Maerlant draait' (424). Welnu, geschiedenis is een discussie zonder einde, thans weliswaar in een andere dialectiek dan Maerlants voorkeur voor paarsgewijze presentatie, maar desalniettemin even stichtend en inspirerend wanneer het werken als dit van Van Oostrom betreft.

J. van Herwaarden

1 Millard Meiss, *The painter's choice. Problems in the interpretation of renaissance art* (New York, 1976) 105-147; Venetia Newall, *An egg at Easter: a folklore study* (Londen, 1971).

2 E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*, VI ('s-Gravenhage, 1907 [herdruk 1969]) 216 s. v. peisen geeft weliswaar alleen maar verwijzingen naar paisen (vrede sluiten enz.) en pensen (peinzen enz.), maar via *peise*>*pese* kan mijns inziens aan pesen worden gedacht, waarvan één der betekenissen zwoegen enz. is (vgl. aldaar, 308).

3 J. van Herwaarden, *Beeld en verbeelding ofewel de Pileus Erasmi* (Hilversum, 1994).

D. J. de Vries, *Bouwen in de late Middeleeuwen. Stedelijke architectuur in het voormalige Over- en Nedersticht* (Dissertatie Leiden 1994; Utrecht: Matrijs, 1994, 512 blz., f49,95, ISBN 90 5354056 4).

Ofschoon dit nergens met zoveel woorden wordt gezegd, promoveerde de auteur op dit 512 pagina's tellende boek over de stedelijke architectuur in Utrecht en Overijssel, tot doctor in de kunstgeschiedenis. Reeds bij de eerste voorzichtige kennismaking met de inhoudsopgave blijkt, uit paragraaftitels als 'Het stedelijk tichelwerk' en 'Dateringen op strekken en koppen', dat we hier niet met een doorsnee kunsthistorische studie van doen hebben. De auteur is dan ook afkomstig uit de hoek van de 'bouwhistorie' en heeft zowel een technische als een kunsthistorische achtergrond.

In de inleiding maakt De Vries duidelijk waar het hem om te doen is. Hij onderscheidt in de bestudering van historische bouwkunst drie lagen, te weten het onderzoek naar materialen, naar constructies (het samenstel van materialen) en de hoofdvorm (het samenstel van constructies, ofwel de indeling van een gebouw). De laatste laag is het meest veelomvattend. Daaronder valt bijvoorbeeld de typologie van een gebouw en, naar wij aannemen, ook de stijl van de voorgevel. De Vries voegt hier nadrukkelijk een vierde laag aan toe en maakt dit tot de spil van zijn proefschrift: het zoeken naar architectuur als betekenisdrager, ofwel naar de iconologie van een gebouw.

Voor kerkgebouwen is dit al langer een gangbare manier van onderzoek. Aanvankelijk beperkte men zich daarbij tot een religieuze invalshoek: het kerkgebouw als samenstel van christelijke symbolen. Later bleek het in sommige gevallen mogelijk een verband te leggen tussen architectuurstromen en de uitoefening van wereldlijke macht in een bepaalde regio. Deze manier van onderzoek werd verkend door professor Mekking en verhuisde met deze hoogleraar van de universiteit van Utrecht naar Leiden. De Vries studeerde bij Mekking en toont zich in hoofdstuk 5 een adept van deze richting. Onder de titel 'In het teken van macht en aanzien' neemt hij de kerkelijke architectuur in het Sticht en Oversticht onder de loep tegen het licht van de politieke aspiraties van de bisschop van Utrecht. Geheel nieuw is echter dat hij in hetzelfde hoofdstuk 5 de 'iconologische methode' betreft op de kleinste schakel van het stedelijke bouwen: het woonhuis. De paragrafen 5.1 t/m 5.3 vormen daarmee in onze opinie het meest opzienbarende deel van het boek.

Nu is het merkwaardige dat zich tussen de inleiding (hoofdstuk 1) en het 'iconologische hoofdstuk' (5) nog drie volledige hoofdstukken bevinden van tezamen 256 pagina's. De Vries behandelt daarin zo'n beetje alles wat het historisch en bouwhistorisch onderzoek van de afgelopen veertig jaar heeft opgeleverd: in hoofdstuk 2 de bouwmaterialen (hout, natuursteen, baksteen en dakbedekkingsmaterialen), in hoofdstuk 3 'gebruiken rond het bouwen' (eigendomsmerken, steenhoudersmerken, eerste steenleggingen, enz.) en in hoofdstuk 4 de invloed van 'bouwheren' op de tot standkoming van gebouwen. Bij de behandeling van de bouwmaterialen maakt de auteur dankbaar gebruik van de kennis die over dit onderwerp door zijn werkgever, de Rijksdienst voor de monumentenzorg, is vergaard en waaraan De Vries sinds 1984 heeft bijgedragen. Hij beperkt zich daarbij niet tot een samenvatting van bekende gegevens. Op veel terreinen meldt hij interessante aanvullingen en soms duikt terloops een nieuwe interpretatie op voor een moeilijk vraagstuk. Zo brengt De Vries op pagina 63 de introductie van renaissancebeeldhouwwerk in de Nederlanden in verband met het veelvuldig gebruik, omstreeks 1540, van mergel en Baumberger. Deze relatief zachte natuursteensoorten konden (en mochten) worden bewerkt door de 'kleinstekers', die eerder dan het echte bouwvolk van nieuwe stijlen en stromingen op de hoogte waren.

In Kampen (134) komt hij met een verklaring voor de tot noch toe nauwelijks opgemerkte